METAFORA ÎN TERMINOLOGIA MESERIILOR (DUPĂ ALR SN)

DE

NICOLAE FELECAN

Terminologia meseriilor și a ocupațiilor tradiționale oferă o sursă importantă în cercetarea vocabularului unei limbi sub cele mai diverse aspecte ale sale. În primul rînd ea evidențiază cu claritate originile meseriilor practicate de-a lungul timpului, iar în al doilea rînd relevă sistemul de denominație al noilor obiecte cu care omul a venit în contact.

Studii mai vechi sau mai recente, de amănunt ori mai ample, scot în relief laturi la care încercăm să ne referim în cele ce urmează[1].

Meseriile constituie unul din domeniile cele mai dinamice ale vieții materiale. Orice cucerire tehnică circulă și poate fi asimilată devenind bun comun, iar termenii care o însoțesc se încadrează în sistemul limbii contribuind, împreună cu cei tradiționali, la închegarea unor „microsisteme terminologice" alcătuite, în primul rînd, din cuvinte specifice ocupației respective[2].

Caracteristica esențială a cuvintelor referitoare la meseriile și ocupațiile tradiționale este dată de faptul că fac parte din vocabularul de bază al vorbitorilor. Cu excepția termenilor generici, dar fără a fi o regulă generală, cum vom vedea în continuare, mulți dintre ceilalți se folosesc și în alte domenii ale vieții materiale.

Fără îndoială acest transfer s-a ivit cu necesitate, cum remarca încă Cicero (*De oratore*, III, 38), dintr-o anumită indigență a limbii. Lipsind cuvintele proprii pentru noțiunile pe care experiența în creștere a oamenilor le făcea necesare, ei au trebuit să denumească noile noțiuni prin expresii

---

[1] V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice. Filologie", Iași, VIII, 1957, fasc. 1, p. 1—187; Stelian Dumistrăcel, *Terminologia uneltelor agricole în limba română, pe baza ALR*, ibidem, XIII, 1962, fasc. 1, p. 165—205; idem, *Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova*, ibidem, XIV, 1963, fasc. 2, p. 245—283; Ion Ionică, *Terminologia casei în limba română (pe baza ALR)*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 4, p. 434—495; Stela Petcu, *Contribuții la studiul terminologiei albinăritului în limba română (pe baza ALR, Serie nouă)*, în „Cercetări de lingvistică", XII, 1967, nr. 2, p. 257—271; Gh. Iordache, *Mărturii etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare românești. Studiu cu privire specială la Oltenia*, „Scrisul românesc", Craiova, 1980; Nicolae Felecan, *Terminologia meseriilor*, în vol. *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioar*, Baia Mare, 1983, p. 85—107.

[2] Cf. Gh. Iordache, *Cîteva concluzii cu privire la compoziția pe origini a terminologiei meseriilor populare în graiurile din Oltenia*, în „Analele Universității din Craiova", Seria Științe filologice, VI, 1978, p. 61—65.

BDD-A24099 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

vechi[3]. Prin aceasta, involuntar, s-a ajuns la metaforă, despre care Aristotel spunea că „e trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect, trecere fie de la gen la specie, fie de la specie la gen, fie de la specie la specie, fie după un raport de analogie“ [4].

Cuvintele înregistrate în acest „microsistem terminologic“ arată tocmai faptul că, inițial, unele dintre ele s-au dat în urma unui raport analogic. Răspunsul unui subiect anchetat în satul Varai, județul Maramureș, probează acest lucru. La întrebarea indirectă: „Cum numiți 'menghina'“, el a răspuns *lup* și a adăugat : „îi zicem *lup* pentru că strînge așa de tare lemnul cum strînge lupul oaia“ [5]. Aceeași trebuie să fie explicația și atunci cînd obiectul în cauză este numit *urs*[6].

Materialul adunat în urma cercetării pe teren arată că aproape în totalitate cuvintele folosite în domeniul meseriilor aveau și o altă întrebuințare, mult mai frecventă și mai uzuală. Iată, de exemplu, o parte din termenii pe care i-am înregistrat în zona Chioar, utilizați în ocupația morăritului : *albine* „bucăți de scîndură care alcătuiesc podul sau mărginarul ulucului“; *aripă* „partea laterală a ulucului“ ; *buric* 1. „bucată de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul“, 2. „gaura din piatra zăcătoare, prin care trece fusul crîngului“, 3. „bucățile de lemn care se pun în gaura pietrii zăcătoare ca să nu cadă grăunțele și făina sub moară“; *capră* „lemn lățit la un capăt, care se bagă în gîrliciul pietrei alergătoare pentru a fi ridicată“ ; *casa* (*morii*) „încăpere în care stă morarul și oamenii care vin la moară“ ; *căpătîi* 1. „lemn ce stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor ; p u n t e a b o g d a n i l o r“, 2. „bucată de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește ; c e p“, 3. „lemn scobit în care se învîrtește capătul grindeiului sau cepul ; b r o a s c ă“, 4. „capătul lemnului pe care e prinsă broasca ; p e r i n o c“, 5. „bîrna de lemn pe care stă capătul de jos al fusului ; p o d o i m ă“ ; *cep* 1. „bucăți de lemn (patru) așezate de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții ; c r u c i (la roată)“, 2. „bucată de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește ; c e p“ ; *cercuri* „bucăți de fier care strîng șiștorii în cele două tîrcoale ca să nu cadă și să nu miște ; v e r i g i“ ; *cruce* 1. „bucățile de lemn, în număr de patru, puse de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții“, 2. „bucată de fier care prinde capătul fusului de piatra alergătoare ; p î r p ă r i ț ă“ ; *cui* 1. „bucata de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește ; c e p“, 2. „bucata de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul ; b u r i c“ ; *cunună* „lemnul care stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor ; p u n t e a b o g d a n i l o r“; *cupă* 1. „despărțitură în roata morii, în care cade apa ; 2. „scînduri care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele ; a r i p i“ ; *faguri* „scînduri care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele ; a r i p i“ ; *făină*, *fund* 1. „partea de jos a ulucului ; p o d u l u l u c u l u i“, 2. „scîndurile

[3] Apud Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, EDP, București, 1968, p. 302.

[4] Aristotel, *Poetica*, ES, București, 1957, p. 68, apud Henri Wald, *Elemente de epistemologie generală*, ES, București, 1967, p. 51.

[5] Ion Cioară, 61 ani, 4 clase (cercetare efectuată în anul 1967), vezi *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioar*, p. 41 ș.u.

[6] Cf. și ALR SN, harta 362 : *lup*, pct. 141, 272, 349 ; *urs*, pct. 228 ; *urs* și *minghină*, pct. 551.

BDD-A24099 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele ; a r i p i", 3. „scîndura prin care trece grindeiul roții (cu cupe) și care nu lasă apa să intre în moară ; p o d u l r o ț i i", 4. „scîndura rotundă, cu scobituri pe margine, făcute la aceeași depărtare, în care se prinde capătul de sus al șiștorilor ; t î r c o a l a d e s u s", 5. „idem ; t î r c o a l a d e j o s" ; *furcă* 1. „lemnul care stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor", 2. „lemnele pe care stă ulucul ; p e r i n i l e u l u c u l u i" ; *fus* 1. „bucata de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește ; c e p", 2. „bucata de fier care trece prin mijlocul crîngului ; f u s u l c r î n g u l u i", 3. „lemnul legat cu un capăt de teică, iar cu celălalt capăt se freacă de piatra alergătoare și scutură teica" ; *fuștei* 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele ; a r i p ă", 2. „bucățile de lemn care se îmbucă cu măselele roții ; ș i ș t o r i" ; *gaură* 1. „gaura din piatra zăcătoare prin care trece fusul crîngului ; b u r i c", 2. „gaura din mijlocul pietrei alergătoare prin care cad grăunțele între pietre ; g î r l i c i" ; *jug* „bîrnele de care e prins coșul" ; *măsele* 1. „bucățile de lemn prinse la aceeași depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roții", 2. „bucăți de lemn care se îmbucă cu măselele roții ; ș i ș t o r i" ; *mijloc* „gaura din mijlocul pietrei alergătoare prin care cad grăunțele între pietre" ; *moară* 1. „moară", 2. „încăperea în care stă morarul și oamenii care vin la moară ; c a s a m o r i i" ; *nucă* 1. „bucata de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul ; b u r i c", 2. „bucata de fier care prinde capătul fusului de piatra alergătoare ; p î r p ă r i ț ă" ; *oală* „cercul de coajă de copac care se pune de jur împrejurul pietrelor ; v e ș c ă" ; *pană* 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele ; a r i p i", 2. „bucățile de lemn, prinse la aceeași depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roții ; m ă s e l e", 3. „bucățile de fier care strîng șiștorii în cele două tîrcoale ca să nu cadă și să nu miște ; v e r i g i" ; *par* 1. „bucățile de scîndură care alcătuiesc podul sau mărginarul ulucului ; f o z l e", 2. „lemnele pe care stă ulucul ; p e r i n i l e u l u c u l u i" ; *perete* 1. „părțile de pe de lături ale ulucului ; m a r g i n i l e u l u c u l u i", 2. „scîndura prin care trece grindeiul roții (cu cupe) și care nu lasă apa să intre în moară ; p o d u l r o ț i i" ; *piatră* 1. „piatra de deasupra, care se învîrtește, dintre cele două pietre între care se zdrobesc grăunțele ; a l e r g ă t o a r e", 2. „piatra care stă dedesubt și nu se mișcă, dintre cele două pietre între care se zdrobesc grăunțele ; z ă c ă t o a r e" ; *picior* 1. „bucățile de lemn, în număr de patru, puse de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții ; c r u c i", 2. „lemnele scobite, în număr de patru, care strîng și țin în loc piatra zăcătoare ; c o l a c i", 3. „stîlpii, în număr de patru sau șase, pe care stă podul ; b a b e" ; *pîrghie* „lemnele rotunde pe care alunecă piatra, cînd e transportată ; p r i c i" ; *punte* 1. „capătul de lemn pe care e prinsă broasca ; p e r i n o c", 2. „lemnele, în număr de două, pe care se reazemă perinocul ; a n d r e l e (la moară)", 3. „bîrna de lemn pe care stă capătul de jos al fusului ; p o d o i m ă", 4. „lemnele pe care stă așezată podoima ; p e r i n i" ; *purici* „lemnele rotunde pe care alunecă piatra cînd este luată jos" ; *roată* 1. „partea morii pe care o învîrtește apa", 2. „roată cu măsele", 3. „obezi" ; *sac* 1. „sacul cu grăunțe pe care îl duce omul la moară ; t a r", 2. (la pl.) „sacii pe care îi duce omul cu carul la moară ; m ă c i n i ș" ; *scară* „bîrnele de care e prins coșul ; c a i" ; *scaun* 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele ; a r i p i", 2. „capătul de lemn

BDD-A24099 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

pe care e prinsă broasca ; p e r i n o c (la moară)", 3. „bîrnele de care e prins coșul ; c a i", 4. „partea mai ridicată, dinăuntrul morii, pe care se pun sacii și pe care stă morarul cînd toarnă în coș ; p o d u l m o r i i " ; *scîndură* 1. „bucățile de scîndură care alcătuiesc podul sau mărginarul ulucului ; f o z l e", 2. „bucățile de lemn, prinse la aceeași depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roții ; m ă s e l e", 3. „bucata de lemn care se pune în gaura pietrei zăcătoare ca să nu cadă grăunțele și făina sub moară; b u r i c" ; *șei* „cei patru sau șase stîlpi pe care stă podul morii ; b a b e" ; *tindă* „încăperea în care stă morarul și oamenii care vin la moară; c a s a m o r i i" ; *urs* 1. „cele patru lemne scobite care strîng și țin în loc piatra zăcătoare ; c o l a c i", 2. „cei patru sau șase stîlpi pe care stă podul morii ; b a b e", 3. „lemnele pe care stă așezată podoima ; p e r i n i" [7] etc. Se observă că, în afara termenilor *făină* și *moară*, specifici acestei îndeletniciri, toți ceilalți sînt uzuali, dar cu alte semnificații, atît în graiul locuitorilor din zonă cît și din altă parte[8].

Astfel de cuvinte, întrebuințate în mod curent pentru alte realități, se întîlnesc și ca termeni generici în „microsistemul" amintit. Spicuim cîțiva din *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol. I : *bărbățuș* (la războiul de țesut) harta 305 ; *botul saniei* harta 242 ; *brațele vatalelor* harta 304 ; *brăcinar* (la căruță) harta 227; *brățara coasei* harta 39 ; *buric* (în piatra stătătoare) harta 115 ; *colți* (la boroană) harta 30 ; *copileți* (la porumb) harta 73 ; *cruce* (la căruță) harta 228 ; *cruce* (la sanie) harta 341 ; *cruce* (la rășchitor) harta 292 ; *floare* (la sfredel) harta 375 ; *foi* (de ceapă) harta 130 ; *foi* (pe știulete) harta 77 ; *gura coasei* harta 38 ; *iepe* (la război) harta 310 ; *limba melitei* harta 169 ; *lingura rotarului* harta 384 ; *măgar* (la claia sau la jumătatea de grîu) harta 48 ; *mătase* (la porumb) harta 74 ; *muierușcă* (la războiul de țesut) harta 306 ; *păpușă* (de porumb, pînă nu are mătase) harta 75 ; *picior* (la toporiștea coasei) harta 40 ; *pînza coasei* harta 37 ; *podul osiei* harta 225 ; *pui* (de albine) harta 176 ; *umărul osiei* harta 224 ; *urechi* (la găleată) harta 270 ș.a.

Hărțile lingvistice relevă faptul că puține dintre denumirile de mai sus au o arie de întrebuințare întinsă. Majoritatea ocupă zone restrînse sau chiar puncte izolate și, prin urmare, regional și popular, intră într-un raport de sinonimie cu alte denumiri. De pildă *floare* (la sfredel), harta 375, este sinonim cu *ureche, gură, muc, pană, lingură, șurub*. *Cruce* (la rășchitor), harta 292, este sinonim cu *cap, brațe, limbă, picior, corn, pană, lopățică, lopățuță, lopățea, lopișcă* etc.

Sîntem deci îndreptățiți să afirmăm că terminologia meseriilor constituie în gradul cel mai înalt un depozit de „metafore uzate" [9]. Dar pentru cei care au întrebuințat asemenea cuvinte pentru prima dată, ele n-au constituit metafore. Nouă ne apar astăzi ca metafore. J. Vendryès observa că „în limbajul curent, un cuvînt nu poate avea decît un singur înțeles în același timp. Fiind dat că o pană de gîscă a slujit odată drept instrument de scris, acela care a spus pentru întîia oară : «iau *pana* pentru a scrie» a întrebuințat cuvîntul *pană* în sensul de instrument și nu voia să facă o metaforă ; auditorii săi n-au judecat altfel". Cuvîntul *pană* (*peniță*) poate face deci impresia unei

[7] Cf. *Graiul...*, p. 87—95.
[8] Vezi pentru aceasta dicționarele curente ale limbii române.
[9] Cf. Henri Wald, *op. cit.*, p. 46.

BDD-A24099 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

metafore mai degrabă nouă, celor de astăzi, decît acelora care l-au întrebuințat pentru întîia oară[10].

Studiile de specialitate menționează și faptul că „printr-o necesitate psihologică destul de curioasă, limbile naționale cele mai felurite execută același transfer metaforic“ [11]. Ceea ce surprinde însă la o cercetare atentă este faptul că și în acest sector, în cadrul aceleiași limbi, se disting „arii dialectale“. Chiar dacă mentalitatea umană este aceeași, modul concret în care se manifestă creează zone sau arii destul de compacte. De pildă, denumirile pentru *„scripeți* (la ițe)“, harta 309, împart teritoriul dacoromân în două arii destul de bine conturate: partea vestică, cuprinzînd Banatul, Crișana, Maramureșul, folosește termenii *roată, roată cu ață, rotițe*, iar în restul teritoriului se întrebuințează *scripeți* (cu variantele: *scripeciori, cripeți, scripezi, sclipeți, scripți, scripțuri, sclipți, scripi, sclipi, zgripți*). Termenii întrebuințați pentru *„rost* (la rășchitor)“, harta 291, împart același teritoriu tot în două arii, una de nord, cuprinzînd Maramureșul și nordul Moldovei, unde se folosește cuvîntul *cruce*, și restul teritoriului, în care se întrebuințează cuvîntul *rost*. Numai în două puncte din această arie se folosesc alți termeni: *mijloc*, pct. 791 și *cracică*, pct. 29.

Cercetările pe teren dovedesc că și în cadrul unei anume arii dialectale termenii folosiți în diferite meserii pot alcătui zone mai mici, pe care le-am putea numi „microarii dialectale terminologice“. Minuțiosul studiu al lui Gh. Iordache, *Mărturii etnolingvistice despre vechimea meseriilor populare românești*, ilustrează existența microariilor dialectale terminologice, fapt relevat de hărțile nr. 11 *lișițe*, nr. 12 *furca* (la car), nr. 13 *urechile* (protapului), nr. 14 *japița*, nr. 15 *cercel* (la car), inserate în lucrare.

În ceea ce privește natura denumirilor metaforice populare, ele au luat naștere pe temeiul unei maxime asemănări între formele sau funcțiile lucrurilor apropiate. Transferul, așa cum îl vedem noi astăzi, s-a realizat de la un concret arhicunoscut la concretul dat de uneltele și ansamblele acestora. Din această cauză întîlnim elemente lexicale comune mai multor îndeletniciri. Încercînd o clasificare a lor, ajungem la următoarele categorii de nume:

(1) Termeni care denumesc părți ale corpului omenesc sau animal: *bărbie, bot, cap, ceafă, falcă, inimă, mînă, ochi, picior, umăr, ureche, talpă, trup, trunchi* etc.;

(2) Termeni care denumesc obiecte de îmbrăcăminte sau părți ale acestora: *brîul* sau *brăcinarul* (carului), *căciula* (varniței, troiței, crucii), *cercel, mănușile* (saniei) ș.a.;

(3) Termeni care denumesc păsări și animale sălbatice foarte cunoscute, sau păsări ori animale domestice: *gaiță* „instrument al olarului“, *crap* „joagăr“, *lup, șerpoaică* „joagăr“, *urs* etc.;

(4) Termeni care denumesc obiecte înconjurătoare de primă importanță în viața omului: *cerc, cui, cupă, furcă, fus, par, piatră, pîrghie, punte, roată, sac, scară, scaun, scîndură* etc.

Nevoia de precizie terminologică în acest sector a dus la apariția de noi denumiri, care s-au impus și în limba literară: *menghină*, din tc. *mengené*,

[10] J. Vendryès, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, 1921, apud Tudor Vianu *op. cit.*, p. 307.

[11] Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 306.

BDD-A24099 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

dorn, din germ. *Dorn*, *rindea*, din tc. *rendé* etc. Toate acestea demonstrează cît de rodnică a devenit această experiență mereu reînnoită, în decursul vremii, care a dus atît la îmbogățirea cît și la schimbarea continuă a fizionomiei acestor microsisteme. Cercetarea lor contribuie nu numai la aprofundarea observațiilor dialectale, ci sînt un sprijin real în cercetările inter- și multidisciplinare, vizînd în special istoria, etnologia și sociologia.

LA MÉTAPHORE DANS LA TERMINOLOGIE DES MÉTIERS (D'APRÈS ALR SN)

RÉSUMÉ

La terminologie des métiers et des occupations traditionnelles offre une importante source pour la recherche du vocabulaire d'une langue sous ses aspects les plus différents. Premièrement, elle peut mettre en évidence les origines des métiers pratiqués tout au long du temps et en second lieu le système de dénomination des objets neufs avec lesquels l'homme a pris contact.

L'article ci-présent se propose de souligner, ayant à la base le matériel amassé par l'auteur sur le terrain, dans la zone de Chioar, le département de Maramureș et celui offert par l'*Atlas Lingvistique roumain*—la nouvelle série—que, au début, les mots employés dans ce domaine ont été donnés à la suite d'un rapport analogique, basé sur la ressemblance entre les formes ou entre les fonctions des choses rapprochées. La mutation, telle qu'on la voit aujourd'hui, s'est réalisée d'un concret archiconnu vers un concret donné par les outils et leurs ensembles. C'est la raison pour laquelle on rencontre des éléments lexicaux communs aux occupations les plus diverses.

Groupés selon la signification fondamentale des mots employés, on rencontre des mots qui dénomment : (1) les parties du corps humain ou animal, (2) des habits ou leurs composants, (3) des oiseaux et des animaux sauvages (très connus) ou domestiques, (4) des objets les plus utiles à l'homme.

Les faits démontrent que la plus vieille couche du microsystème terminologique de chacun des métiers est donnée par les soi-disant „dénominations métaphoriques". Elles sont les premières paroles employées par les hommes lorsqu'ils n'avaient pas encore de mots spécifiques. Tous les autres mots se sont ultérieurement attachés et ont apporté leur pierre autant à l'enrichissement qu'au changement continu de la physionomie de ces microsystèmes.

Leur recherche contribue non seulement à l'approfondissement des observations dialectales, mais elles sont aussi une aide réelle pour les recherches inter- et multidisciplinaires, pointant surtout l'histoire, l'éthnologie et la sociologie.

Institutul de Învățămînt Superior
Baia Mare, str. Victoriei, nr. 76

BDD-A24099 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)